

crkva u svijetu

PRINOSI

Odrazi vjere i nevjere u hrvatskoj književnosti

ANTUN BRANKO ŠIMIĆ — PJESNIK

RELIGIOZNIH NEMIRA

Drago Šimundža

»Treptaj« lirskih i misaonih dubina

Glavni predstavnik našeg ekspresionizma, jedan od najvećih hrvatskih pjesnika, Antun Branko Šimić (1898—1925), lirski senzibilan i misaono prodoran, nosio je u svojoj duši sav onaj nemir i nedoumice, koje će u našem stoljeću mučiti tolike misloce i pjesnike. U svom opsegu neveliku djelu ostavio je antologijskih pjesama u kojima prihvaća, djetinji moli i prihvaća Boga, a odmah uz njih, u istoj zbirci, nemirnih stihova u kojima sumnja, rezignirano zastaje ili čak otvoreno niječe i odbacuje Boga. Prelazio je, često, iz vjere u nevjere, iz sigurnosti u nemir i sumnju, iz skepse u obzorja razoračanja i apsurdna, i obratno: iz sumnje i nevjere u povjerenje, tihiu rezignaciju ili doživljenu vjeru. Na taj način je postao simbol suvremenog intelektualca koji se tako nemirno suočava i lomi u svojim uvjerenjima. Na pragu naših ateističkih kriza, koncem drugog i početkom trećeg desetljeća našega stoljeća, Šimić nas stavlja pred gotovu činjenicu literarne vjere i nevjere.

Izlomljen je bio Šimićev život, njegova obzorja, domašaji i htijenja. Dijete kršnih Drinovaca u Hercegovini, »rasipni« sin i beskućnik, našao se sâm i osamljen, vjeran samom sebi i svojoj iskonskoj inspiraciji. Umjetnost je bila njegovo progonstvo i njegova domovina. Razbijajući čvrstu strukturu (zanemario je čak i interpunkciju), zadržavajući samo apolinairesku simetriju, on će u svojim *Preobraženjima* tražiti i naći oduška svojim životnim i metafizičkim nemirima. Strastven a eteričan, pjeva

on svoje neispjevane snove, piše likovne i književne kritike, izgara u groznici estetskih snoviđenja, u trajnim sukobima prošloga i budućega, originalnoga i kliširanoga, egzistencijalnoga i sudbinskoga — vjere i nevjere. Traganje za smislom života i zagonetka sudbine i smrti, sukobi između tijela i duha, života i ništavila, nadanja i razočaranja... prelamaју se i rastaču u njegovim lirskim asocijacijama. U jednu riječ, misao i poezija stapaju se u gipkim asimetričnim stihovima u jedinstvenu cjelinu.

Umro je u svojoj 27. godini i iza sebe ostavio zgusnuto, originalno djelo, puno gorke stvarnosti, intimnih čeznuća i duboke poetske inspiracije. Premlad je umro da bi nam mogao sve reći; odveć je samotno živio da bi nas sa svojim *Preobraženjima* mogao preobraziti.

Osjetljiv i osjećajan, naš je pjesnik u misli i stihu bio vrlo strog, škrt, odmjeren. Odbacujući klasične oblike poezije, postao je u novoj estetskoj izlomljenosti, unatoč svojoj poznatoj slobodi stiha, nenadmašivi asketa poetskog izričaja. U svojim intimnim ispovijestima, bez sentimentalnosti i banalnih toposa, Šimić je naoko nonšalantno, a u stvari vrlo brižno i sugestivno, spojio lirsku toplinu s dubokim misaonim refleksijama o čovjeku i svijetu. Nije rješavao nego zapažao i doživljavao probleme. U tom zapažanju i doživljavanju on iskreno daje čitava sebe: dušu i srce, strast i razočaranje, egzistencijalnu stvarnost i sudbinsku refleksiju, vjeru i nevjeru. Njegovo poimanje pjesnika bilo je »čudenje« i »treptaj«, svjetlo i odraz, poticaj i »otkrivenje«:

»Pjesnici su čudenje u svijetu

Oni idu zemljom i njihove oči
velike i nijeme rastu poput stvari

Naslonivši uho
na čutanje što ih okružuje i muči
pjesnici su vječno treptanje u svijetu«

(*Pjesnici*)

Vjeran toj svojoj viziji pjesnika, Šimić je bio i ostao »treptanje«, lirsko prozračno i nemirno misaono »treptanje«. Izgario je za ljepotom i smislom. Pod tim su vidom njegovi »treptaji« vrlo znakoviti. Uporno se trudio da prodre u nedostupne dubine metafizičkoga i konkretnoga, u tajnu ljudskog postojanja. »Nosio je« — kaže za nj jedan drugi pjesnik, Jure Kaštelan — »prokletstvo tijela iz siromaštva i jedno više prokletstvo od kojega je bio osuđen i na koje se svjesno razapeo: prokletstvo stvaranja.«

Duboko emocionalan i istodobno strasno racionalan, Šimić je u svome esteticizmu stvaralački ovladao raciom i emocijama. Pjesma je u njega bistra kao suza, prozračna kao kaplja. Najizazovnije se u nas borio za novo; znao se u svojim kritikama i nekritično zanijeti, ali je u pjesmama uspio naći mjeru, u mislima i doživljajima harmoniju, u stvaralačkom zamahu poezije.

»Ja sam krik u noći crn i nepoznat« — iskreno je u svojim ispovijedima priznao, da bi u tom jednom stihu dao profil svoga pjesničkog nespo-kojstva i dubokih sudbinskih nemira.

Odrizi vjere i nevjere ...

Naša je tema — recimo to ovdje u uvodu — preopširna. Zanima nas zapravo široko pitanje vjere i nevjere u hrvatskoj književnosti. Ne možemo se stoga upuštati u potanke analize. Zaustavit ćemo se radije na općim pitanjima i temeljnim odrednicama. Na važnim utjecajnim piscima. Na matici naše književnosti.

No prije negoli prijeđemo na Šimićeovu vjeru i nevjeru, upozorimo, uvodno, na neke unutrašnje poteškoće koje izviru iz samog stila i namjene književnosti. Poteškoća, zapravo glavna poteškoća, kad smo uzeli tu riječ, ne proistječe primarno iz našeg širokog područja i golemog materijala, nego, kako smo dali naslutiti, iz same naravi književnosti. Naime, književnost je umjetnost, fikcija koliko i stvarnost. Više je slika i doživljaj nego stav i zaključak. Važniji su joj poetski efekti nego ontologija i čvrsta logika. Sudbinsko je prisutno; naravno, u svojem totalitetu; više u odrazima nego u jasnim zaključcima.

Književnost je s druge strane polivalentna, metaforična, višedimenzionalna. Nemoguće joj je uočiti i iscrpiti sve nijanse i boje. Poput stvarnosti i života o kojemu zbori, i ona ima uvijek drugi i drugačiji primjer, poruku, gledište ili slutnju. Literarni se svijet stoga plastično doima, poput sna i jave; onirički izvire i uvire u nove motive, metaforične slike i oblike, i kad je u pitanju vjera i nevjera. Poput likova u kaleidoskopu, koji uvijek nanovo otkrivaju ili, bolje, mijenjaju svoja lica i naličja, smjenjuju se u širokoj lepezi misli i doživljaja, šire se i nijansiraju, mijenjaju, literarni obrisi vjere i nevjere. Nerijetko i kod istog pisca. U istom djelu. Dapače, i kod istog književnog junaka.

Takva je književnost. Poput golema oceana koji se neprestano giba i u svojim valovima odražava beskrajni spektar treptaja i boja. U nju se sliva stvarno i pomišljeno, čovjek i život sa svim svojim stvarnostima i fantazijama, da bi ponovno, kad ih želimo dohvatiti i logički odrediti, neuhvatljivo izmicali našem pokušaju, poput vode između prstiju, kad je zaustavljamo u ruci ...

Problem Boga u našoj književnosti

Iako Bog, odnosno vjera i nevjera, nije po sebi literarna tema, često se, na svoj način, javlja u književnosti. Nekada kao stvarnost i sigurnost, nekada opet kao pitanje i problem. U tom smislu je vrlo širok spektar pitanja i odgovora, nijekanja i prihvaćanja, Boga.

Nije se, naravno, pitanje vjere i nevjere pojavilo tek u našem stoljeću. Davno prije Šimića* u Boga se i u književnosti vjerovalo, a u stanovitoj

* Ovaj rad je dio veće cjeline. Gotovo smo slučajno započeli s Antunom Brankom Šimićem. Mislili smo, najprije, započeti s Kranjčevićem, a onda, u povodu Krležine smrti, s Krležom. No kako smo tom zgodom primili za *Crkvu u svijetu* izvrstan članak M. Meštrovića, objavljen u br. 1, 1982, nismo tada objavili studiju o Krleži, pa nećemo ni sada započeti s Krležom nego, evo, sa Šimićem.

mjeri o Bogu se i raspravljalo, te u tom smislu ponekada se u nj sumnjalo, ili se on, dapače, izravno negirao, nijekao. I u svjetskoj i u našoj literaturi. Ipak, kad je riječ o hrvatskoj književnosti, možemo slobodno kazati da je religiozna misao pet stoljeća obilno hranila našu književnost, da je vjera bila izravni inspirator brojnih naših književnih djela i ostvarenja. Tek u novije doba počelo se ozbiljnije u Boga sumnjati. S tim je i nevjera ušla u hrvatsku književnu baštinu.

U vezi s počecima sumnje i nevjere u našoj literaturi, podsjetio bih ovdje samo na jedan stih iz jedine antologijske pjesme Lavoslava Vukelića *Kod Solferina*, u kojoj pjesnik uz duboku vjeru još 1879. postavlja nemirno pitanje: »Bože, Bože, ako jesi, gdje si?« — Pa ipak se u našoj hrvatskoj književnosti tek tamo početkom stoljeća, posebno u ratnom vihoru i poslije njega, počinju oštrije postavljati suprotnosti vjere i nevjere u izravnom teističkom i ateističkom smislu. Naime, tih se godina na našem prostoru i u našoj književnosti, uz čvrstu vjeru u Boga, javljaju i otvoreno ispovijedaju i ateistička i antiteistička shvaćanja i nazori.

Od tada pa sve do danas u našoj će se literaturi, uz vjerski religiozni svijet, javljati i onaj drugi, ateistički. Naravno, i u religioznih pisaca susrećemo areligiozne junake, kao što i u ateistički orijentiranih književnika nailazimo na religiozne likove i teistička shvaćanja.

Možda bismo se udaljili od sržne problematike našega izlaganja, ako bismo isticali koliko je čitavo to vrijeme naša književnost bila uvjetovana religioznim svijetom i mentalitetom, pa i u doba soc-realističkih, anti-teističkih i ateističkih tendencija. Religiozno je u našoj sredini bilo duboko narodno, izviralo je iz naše povijesne baštine i nacionalne psihologije; stoga je i naša književnost u biti, i kad se odupirala religioznome, bila religiozno obojena: jezično, leksički, pojmovno i simbolički, u svojoj stvarnosti i metaforici, u denotaciji i konotaciji iskaza. Tako, primjera radi, i samo nijekanje Boga u nas polazi od religioznih, religijskih, uglavnom kršćanskih polazišta, te tako odražava i onu drugu stranu medalje: negativno svjedočanstvo i potvrdu vjere, zbog čega se u stvari i javlja to nijekanje i suprotstavljanje.

Moramo također ovdje upozoriti da u našoj književnosti, izuzmemo li nekoliko vrijednih pjesama s tim motivom i nešto rubne, propagandne literature na lijevom i desnom krilu, na koju se ovdje nećemo posebno osvrćati, nema većih cjelovitih djela, u kojima bi se sustavno razglabala teološka pitanja, u kojima bi to bio glavni motiv i središnja tema, kao što se to može naći u nekim svjetskim literaturama. Shodno tome, pitanja vjere i nevjere u našoj književnosti najčešće su vezana uz osobna stajališta i opredjeljenja. Redovito su to osobni doživljaji i vlastita svjedočenja; rijetko susrećemo misaono i psihološki motivirano vjerovanje ili nevjerovanje.

* * *

Mladenačke krize i nova razočaranja mladoga Šimića

Kad je, dakle, riječ o vjeri i nevjeri u našoj književnosti, Antun Branko Šimić je, kako smo spomenuli, vrlo ilustrativan. U njegovoj se poeziji

izravno odražava široki spektar naše literarne vjere i nevjere, sumnje i rezignacije, protesta i pomirenja. On je izraziti sljedbenik novoga duha i istodobno dužnik unutrašnjeg *religiosum-a* u ljudskom biću. Potreba za smislom poistovjetila se u njega s kršćanskim poimanjem svijeta; vjernost intuiciji i umjetnosti našla je svoje izvore u njegovoj vjernosti iskonskoj ljepoti i duhu. No usprkos tome, život mu je bio vrlo izazovan i neumoljiv; društvo i okolina također; duhovni i estetski modernizmi širili su svoje utjecaje, izazivali razdore i sumnje. Nemiran i nesiguran, naš pjesnik se vrlo rano pripušta unutrašnjem buntu, prkosu i nagonu, da bi — za uzvrat — u svojim najvećim krizama, najdublje upadao u kontraste i razočaranja. Bolno je njegovo svjedočanstvo iz tih godina:

»Duhovni portret. Kad bih mogao opisati očaje od svoje 17. do 20, 21. godine, to bi bio jedan rijetki prikaz, vrlo karakterističan, ne samo za me nego uopće za jednog mladića koji misli, koji ostavlja stara vjerovanja, a novih još nije primio. O, ona praznina, kaos, besmislica svega! To bi bilo možda vrlo karakteristično za cijelo naše doba« (*Intima*, u *Pet stoljeća hrv. knj.*, 99, MH-Zora, Zagreba, 1963, 343, pisano 1921).

Čudne su se borbe tada vodile u Brankovoj duši. Pjesme su, očito, samo blijedi izraz tih nemira i razočaranja. Osamljen, misaon a senzualan, našao se on razapet između svojega protesta i unutrašnjih naslijeđenih taloga, između bioloških supstrata i čudnih mladenačkih susreta s novim životom. Zagreb ga je mamio i istodobno još dublje utapao.

»Onda sam imao 18 godina. Još se nije bila svršila ona velika promjena u meni koja je počela sigurno mnogo prije i bila osobito ubrzana poslije moga dolaska u Zagreb. To je, vidim danas, bila prava bolest, bolest dječakova mozga koja je, dakako, slabija ili jača, morala me snaći i bez koje bih ja bio danas sasvim neki drugi« (ib., 356).

Što je sve činilo da je tako naglo došlo do promjene u Brankovoj duši? Višestruki su odgovori na to pitanje. Suočavajući se s bijelim svijetom, Šimić je sve kobnije doživljavao svoju »zatvorenost«, svoj tradicionalni svijet i patrijarhalni odgoj. Prepuštajući se, s druge strane, vlastitom buntu i spontanom nagonu, umjesto smirenja, doživljavao je još tragičnije trenutke. Tako će u sukobu s tradicionalnim vrednotama iskusiti da ga čekaju i drugi sukobi. Vidjet ćemo to izražajnije u njegovoj poeziji, no čujmo još jedan odlomak iz njegove *Intime*:

»Saznajući malo-pomalo da sam se prevario, zapravo da sam bio prevaren u svemu onome što su me učili do moje petnaeste i htjeli me varati i dalje — da nije bilo moga otpora —, ja sam mladički mrzio ... sve stare ljude ... Među svima (vršnjacima), koje sam poznao, našao sam tek jednoga s kojim sam se mogao trpjeti i nas smo dvojica živjeli gotovo dan i noć zajedno ...

Prevareni u svom nekadašnjem vjerovanju, nas dvojica vjerovali smo u ono što se može opipati, dodirnuti. Za nas je bilo jedino ono zbilja o čemu su nas uvjeravala naša čula. Dalje se nismo, zapravo nismo smjeli, upuštati, strašeći se novog razočaranja. Ne znam kolika je bila u mog druga, ali u mene je bila velika mržnja na sve misli, ideje, moral i

kulturu. Meni je čovjek bio iznakažen mišlju i moje lice mi se gadilo... Mladost nas je gonila k ženama« (Ib., 357, pisano 1923).

Ovo je, očito, bilo kritično doba i Brankove vjere. Život i znatiželje potresli su duboko njegova nekadašnja povjerenja i nade. Razočaranja su bila na pomolu. Prije Sartreova egzistencijalizma i Camuseva apsurdna naš ih je pjesnik iskustveno doživio. Dovoljno jasno govore ovi stihovi:

»Ja poznam očaj blijed i bolesno zelenkast
s pogledom u prazna lica ljudi u sivom zraku
i sa strahom ispred crnog bezdana u duši«

(Mladić)

Razočaravši se već na pragu života, ovaj će Mladić, poklonik umjetnosti i »razbaštinik« smisla, prihvatiti onaj najizazovniji aspekt Baudelaireova savjeta »Opijajte se...« Vrtoglavo će se opijati mladošću:

»Pogasili smo svjetiljske i zvijezde
Nama sjaju kose žena
Nama sjaju žuta vina«

No to će ga još više razočarati, jer u istoj pjesmi nastavlja:

»Naše duše u noć ulaze
Na poljima crnim sada su oluje
Kroz oluje bijele ruke vijore:
Naše majke mladost našu traže
Majke, polja odnose oluje«

(Očaj)

Takav će ga odnos prema životu ubrzo dovesti do novih razočaranja, do gnušanja pred tijelom i putenom strasti. — Ima u Šimića vedre i zanosne ljubavne poezije, ima žara i toplih lirskih tonova (usp. *Gorenje, Ljubav, Povratak*), ali konačni Brankov »obračun s tijelom« stravično zvuči; izraz je krajnjeg prezira:

»Kroz moje žile teče otrov što ga popih
u nasladama, u noćima pjanim.
I otrov truje. Tijelo trune. Ja živim u lešu.«

Zbog toga, unatoč sumnjama, varkama, popuštanjima, Šimić, rođeni idealist, čezne da se prtvori u svoje duhovno biće:

»I tijelo mi se gadi.. Može li se kako
odijeliti od tijela, biti čist od tijela?
Tijelo je teret, tuđin, trulost.
Ja bih ga rado ostavio negdje
i utekao od njega, odletio zauvijek u slobodu.«

Koliko god ti stihovi bili u stvari nekršćanski, manihejski, oni odaju intimu našega pjesnika: nakon prvih razočaranja nad »skućenim odgojem« uslijedilo je novo razočaranje: nad slobodnim stilom i slatkim životom. Duh ga sada privlači, a tijelo mu se »gadi«, stoga nastavlja:

»U snu se razdvojimo. Ipak sam se otkinuo, lebdim
i hoću da poletim, da prhnem —
I probudim se: ležim u svom lešu.«

(Tijelo i mi)

Hoćemo li se ovdje uteći Freudu, religioznom odgoju, pjesničkom nemiru ili gorkom iskustvu, da bismo taj pjesnikov san doživjeli kao najdublju realnost? Bez obzira na salamonsko iskustvo, ovaj krajnji katarski puritanizam govori o pjesnikovoj potrebi za »oslobođenjem«, o njegovoj oklađi na duh i duhovni poziv čovjeka. — Očituje Brankove životne i misaone antinomije.

U procijepu htijenja i stvarnosti

Treba li napomenuti da je A. B. Šimić — vlastiti prognanik i rano samouvjereni poeta — smiono prekinuo sa svim tradicijama; ne samo književnim i estetskim.

»Sam u porodici: takozvani odmetnuti, izgubljeni sin. Sukob s roditeljima, s rodbinom neizbježan; strahovito otuđenje koje ne može da makne ni jedna strana. Sam u društvu: ne samo takozvani principijelni sukob, neizlječivo gađenje me dijeli od njega« (*Intima*, nev. dj., 355).

Buntovan i nezadovoljan sobom i svijetom oko sebe, Šimić se predaje svom iskonskom žaru stvaraoča. Pjeva da ispjeva sebe, da moli za svoja »preobraženja«:

»Ja pjevam sebe kad iz crne bezdane i mučne noći
iznesem blijedo meko lice u kristalno jutro
i pogledima plivam preko polja livada i voda

Ja pjevam sebe koji umrem na dan bezbroj puta
i bezbroj puta uskrsnem
O Bože daj me umorna od mijena
preobrazi u tvoju svijetlu nepromjenljivu i vječnu zvijezdu
što s dalekog će neba noću sjati
u crne muke noćnih očajnika«

(*Moja preobraženja*)

Tako se je, dakle, naš pjesnik u najtežim časovima molio svojem Bogu. Bio je svjestan svojih lutanja, svog nemira i otvorenih sukoba: i s društvom, i sa životom, i s Bogom. No njegov je ideal bio i ostao, unatoč časovima sumnje i, kako ćemo još vidjeti, otvorene nevjere, konačni smisao u Bogu, pobjeda duha nad tijelom, vječnosti nad prolaznosti. Zvijezda mu je bila simbol tih ideala:

»O Bože daj me umorna od mijena
preobrazi u tvoju svijetlu nepromjenljivu i vječnu zvijezdu«

Na žalost, u Brankovoj su duši rijetko sjale zvijezde. Usprkos vlastitim željama i htijenjima stvarnost mu je bila drugačija. Iz njegova *Dnevnika*, *Zapisa*, *Intime*, *O sebi* — istrpane i nabacane bilješke dadu naslutiti da je mnogo više patio negoli to otkrivaju njegove inače iskrene ispovijedi:

»Kroz moje noći idu mračni usamljeni nemiri
Kroz moje noći idu bijele ruke bludnica
ladne kose oči pruženi pogledi
Kroz moje noći idu sjenke prazni vjetrovi
jad i mir i tišina umornih časa
I povrh bludnica ulica muzike ružnih lokala
prolaze moji snovi ko svijetle teške ptice
I ja s anatemom mesa (meso moje već sane)

visoko sklanjam nemoćnu glavu u beskrajnost
U beskrajnost tonem i moje se misli u nju ruše
kao u bijelu vodu mirne crljene zvijezde«

(Pjesma)

Teški su bili ti nemirni časovi našega pjesnika. Posumnjavši u sve dota-
dašnje vrednote, posumnjao je, očito, i u vjeru. U sukobu sa stvarnošću
sukobljavao se i sa samim sobom, sa svojim senzualnim i sudbinskim
nemirima: tijelo, samoća, tjeskoba, siromaštvo, smrt, prolaznost... »Ja
sam tama« — zaključuje tada u pjesmi *Izgubljeni* — »Moja duša tone
u dubine noći.« — Potreba za smislom i sigurnim osloncem namećala mu
se unutrašnjom logikom ljudskog postojanja, ali je u tom času nije pri-
hvaćao.

Međutim, u svojem pjesničkom zanosu Šimić iskreno pristupa svijetu;
unatoč svim gorkim iskustvima, on ostaje djetinje otvoren prema životu;
muči ga zapravo konačni smisao, ali u pjesmi najčešće izliva svoje
srce:

»Ja ne znam što vi želite
Ja idem,
između kuća, cestama i noću preko polja
i pjevam život svoj i život vaš i život sviju stvari
Jer ja sam srce
O svijet i ja u svijetu i svijet u meni
Grad noći žene zvijezde
Ples radost ljubav vrisak Bog
Ja pjevam
i pjesme moje u svijet padaju ko zvijezde«

Pa ipak, i ovdje je svjestan svojega bola i svoje osamljenosti, unutrašnjeg
procijepa u sebi i tragike svojega stvaralačkog genija:

»U svijetu moje pjesme glasno pjevaju
i njihov bol i smijeh i radost nitko ne sluša
tek mnogo lica ruga se i smije
O tko sam, tko sam
ja, pjevač sâm u noći gradom i na cestama?
Da ja ne pjevam tako bezbroj ljeta?
Da nisam ludak što je bezbroj godina već lud?
Ja ne znam ništa
Pjevam
i prolazim između zlobno osmjehnutih lica
u noć i plavu daleku samoću.«

U tim stihovima kao da progovara pjesnikova refleksija sudbinskim
nepovjerenjem prema ljudima i ljudskom životu. Doista, nešto je sudbin-
ski, konstitucionalno — uz poznato siromaštvo i sušicu — progonilo na-
šega pjesnika, stvaralo u njemu nemire i dijelilo ga od uobičajenosti, od
svagdašnjosti i ljudi, stoga zaključuje:

»Ja penjem se i penjem uza strme staze
I kad se popnem, stojim
u prostoru nijemom i bez ljudi
Ja, tamni pjevač na visini
Ja, usamljeno stablo na vrh brda
što svoj mukli besprekidni šumor
u duboku crnu vječnost ruši.«

(Pjesma pjesnika)

Čudni su bili i vrlo složeni putovi našega pjesnika. Seosko dijete, gimnazijalac sjemenišne gimnazije, pobunjenik, slobodnjak, estetski asketa, strastveni uživatelj, poklonik svojih snoviđenja, osamljenik, pjesnik smrti, misaoni i lirski »prognanik«, tragatelj za smislom života, a vječno u sukobu, — Šimiću je bilo suđeno da bude onakav kakav je bio: »treptaj«, »krik«, »buntovnik« i »čudenje«.

Nije se on nikada mogao do kraja opredijeliti. Pun je bio mijena i promjena. Koliko god je čeznuo za smislom, duhom i duhovnim, on je jednako tonuo u nedoumicama, sumnjama i, kako reče, »u nasladama, u noćima pjanim«. U tom složenom sklopu njegovih pjesničkih iluzija, egzistencijalnih nemira i tjeskoba, estetskih i sudbinskih pitanja — treba gledati i na njegovu vjeru i nevjeru.

Pjesnik djetinje vjere i molitve

U svom nemirnom stvaralaštvu i životu nije Šimić toliko pesimističan kako nam se na mahove čini. Pjesnik iskonskih ljudskih ideala, vjere i smisla, nije ostao nijem pred brojnim problemima; ali se je, zato, u najtežim časovima znao obraćati svojem Bogu, čvrsto u nj vjerovati i povjerljivo mu se, djetinji, moliti. Čujmo njegovu riječ koja tako iskreno moli i istodobno odaje nemir i tjeskobu, duboku krizu, bol, ali i povjerenje izmučenog pjesnika:

»Noćas tišina bjesni svoju oluju
i kroz moje srce prolaze
oštri glasovi dalekog predjela
kuća
stvari —

Noćas tišina bijesni svoju oluju —

I moja duša u svetomu času
pada na koljena kao očajnik
i pruža ruke,
moli —

Bože koji ne daš da moje noći sjaju
od sjaja kakvih sitnih bijelih cvjetova
ili kakvih visokih zvijezda,
koji ne daš da moje noći mirišu aprilima
i snovima nevinih mladih djevojaka,
daj mi, daj mi, da pada noćas
jedna cijela oluja zvijezda i cvijeća
na me
na moje noći mračne i žalosne
na sve moje
i na cijelu zemlju,
jedna cijela oluja zvijezda i cvijeća,
da sve bude jedna beskrajna radost od zvijezda
i cvijeća cvijeća.«

(Molitva)

Još snažnije, kao melem u duši, odjekuje njegova *Molitva na putu*, spjevana 1920, nakon brojnih mladenačkih, životnih i misaonih okršaja i oluja. U njoj se naš pjesnik nadahnuto, predano i smireno moli:

Bože
koji si me do ovog časa doveo nevidljiv
vodi me i dalje koncu mojih želja

Ne ostavi me
umorna i sama nasred puta

Obrazi su moji blijedi
i moje misli nemoćno ko moje ruke vise

Bože
daj da novo plavo jutro
iz umora digne moje misli
da kroz bijele ruke prođe mlaz crvene svježe krvi

Budi
nad mojom glavom moja pratilica zvijezda«

(Molitva na putu)

Doista, topla, smirena, lirski prozračna molitva. Transparira religiozne dubine Šimićeve pjesničke duše. U potpunom povjerenju, skladno, iz najdubljih dubina bića čuju se tihi treptaji životnih »raspuća« i njihovi odjeci tonu u religioznim smirajima, u dubokim, lirskim, djetinje izgovorenim akordima najljepše molitve u našoj poeziji. Sve je ovdje ispunjeno Bogom, vjerom, sigurnošću. Tako toplo, jednostavno i uvjerljivo, bez sentimenta, melankolije ili bigotizma, mogu pjevati samo najveći pjesnici i istodobno veliki vjernici. Takav je, dakle, bio A. B. Šimić. Svi su njegovi nemiri našli smiraj, sva razočaranja i traženja svoj duboki oslonac u Bogu.

Rijetko se u našoj, a i u svjetskoj književnosti može naći tako lirskih nadahnutih stihova. U vezi s tim moramo ovdje napomenuti, a to ćete i sami vidjeti, da su Šimićeve religiozne pjesme, pjesme u kojima on moli i vjeruje, mnogo doživljajnije i pjesnički, lirski mnogo uspjelije negoli one s ateističkim prizvukom ili otvorenim odbacivanjem i nijekanjem Boga. On tako predano, intimno lirski moli da je gotovo nemoguće povjerovati da će tako religiozno nadahnuti pjesnik, razočaran, posumnjati u svoju vjeru.

»Ja umrijet ću. Brijeg se neće maći«

Ne treba nečija religiozna stajališta i opredjeljenja mjeriti samo kroz izravne teističke i ateističke iskaze i opredjeljenja. Pitanja vjere i nevjere zadiru mnogo šire u konkretnu svakodnevnicu, nazore i shvaćanja negoli je to jednostavna retorička ili pjesnička izjava. Životni nazor i temeljna opcija daju svoj bitni kolorit praktičnom životu i njegovoj sudbinskoj orijentaciji. Iako se u to nećemo moći dublje upuštati, ipak ćemo i na to upozoriti. S te točke gledišta moglo bi se na dugo i široko govoriti o životnim odjecima vjere i nevjere u djelima naših književnika, i kad izravno ne govore o teološkoj problematici.

Šimićeva vjera i nevjera, njegova povjerenja i sumnje, rasle su s njim i rađale se u njegovu životnom i misaonom previranju. Odatle su spontano prerastale u njegovu refleksivnu liriku. Odraz su u neku ruku njegovih egzistencijalnih i sudbinskih oćaranja i razočaranja. Poput zastupnika literature apsurdna, i naš se pjesnik oštro suoćavao s tragikom

života. I njemu se namećala misao: Ako postoji Bog, i čovjek ima svoj smisao, svoju budućnost; ako ga nema, ni čovjek se nema čemu drugome nadati nego smrti. Na toj poznatoj crti evropske msili koju je Ludwig Wittgenstein u svojem *Dnevniku* izrazio riječima: »Vjerovati u Boga znači uviđati da život ima svoj smisao«, a Albert Einstein u inverziji potvrdio: »Naći odgovor na pitanje o smislu života znači biti religiozan« — da i ne spominjemo čitave plejade mislilaca koji su to isto zapazili i na istim se dilemima lomili — na toj istoj crti Antun Branko Šimić, na svoj pjesnički način, postavlja svoje probleme, odražava ih u svojim stihovima, a da ih, kako sâm reče, i ne pokušava do kraja riješiti. Ti problemi su, dakle, u prvom redu sudbinske naravi, metafizičke prirode: čovjek i njegova sudbina, smrt i njezini odgovori, prolaznost i vječnost, Bog ili ništavilo, molarni nemiri i društvena uvjetovanost, život...

Ako bismo bez opterećenja pokušali dohvatiti Brankove posljednje misli, morali bismo priznati da je naš pjesnik, unatoč svojoj unutrašnjoj potrebi za nadživotom i smislom, duboko skeptičan. On postavlja pitanja, ali ih ne rješava, ostaje neodlučan. U tom smislu možemo kazati da je Šimić vrlo škrt i nedorečen; radije je pjesnik nego filozof, više poeta iskonskih pitanja nego mentor sigurnih zaključaka. On je, kako smo rekli, treptaj i uznemirenje; riječi su mu vrlo sespregnute. I kad ih izgovara, izgovara ih pjesnički. Možda je nešto odlučniji kad je riječ o temeljnom pitanju, pitanju Božje opstojnosti, ali i u tome je vrlo zagonetan, makar se na mahove jasno izražavao, jer je u nedoumici mijenjao svoja stajališta.

Zbog toga često ostavlja mućan dojam, pesimističan prizvuk. Čovjek je u njega nemoćan pred sudbinom. Brijeg ima prednost, on je siguran u svoju trajnost, vječnost. — Zvijezde su, istina, u Šimićevoj poeziji prisutnije nego noć, ali je zato bol u njegovoj duši ne samo snažnija od radosti i zadovoljstva nego je i u časovima sjetilnosti poput more prisutna. U najstrastvenijim zagrljajima pred njegovim očima kostur tijela progovara o prolaznosti.

No podimo redom, koliko je to moguće. U Šimićevoj se refleksivnoj poeziji miješaju i sukobljavaju ideje i misli, radosti i razočaranja, smisao i smrt, vjera i nevjera:

»Mi idemo u tamno neizvjesno

U mraku mnoga slaba srca mru

Mi sa grobova dižemo se — Dalje! —
noseći u uhu zadnji krlik
onih koji ostaše na putu
U duši bol za mrtvacima
Dalje!

Kad prispijemo koncu
duše će nam biti pune bola
kao zdenci vode

I kad se ispred naših očiju
zacrveni jutro zvijezda kojima smo išli
naše duše
pozdravit će iz svog bola
jutro ispunjenja tihim osmjesima

(Put)

Kakva je to avantura pred kojom se nalazi čovjek? Zatvara li se Brankov krug u »tamno neizvjesno«? — To se mijenja od pjesme do pjesme. U ovoj, čini se, naslučuje se »put«: težak, naporan, mučan, neizvjestan, mračan i pun bola; ali ono »jutro« i »osmjesi« kao da ipak nešto osvjetljuju taj »put«. Nije ga napustila sva nada.

Zvijezda je, rekli smo, simbol i krajnji cilj našega pjesnika, on bi se htio pretvoriti u zvijezdu, biti zvijezda. No ta zvijezda kao da mu trajno izmiče. Stoga on u *Rastanku sa sobom* suzdržano primjećuje:

»Mi stojimo na rubu svijeta
i gledamo u zapadanje zadnjih zvijezda u dubljine noći
Sa zvijezdama i mi zapadamo
Mi stojimo već na krajnjem rubu sebe
Tko ispod nas zemlju nevidljivo maknu
da je već daleko vidimo ko zvijezdu?
Zamakle su zvijezde
Tko od nas još može naslutiti sebe?
Rušimo se vječno
Naš je put bez dna i padanje bez glasa
(*Rastanak sa sobom*)

Još nemirnije Šimić gleda na čovjeka u *Pjesmi jednom brijegu*. U svojoj smirenosti i proznoj jedrini stiha ova pjesma odražava dubinsku problematiku koja je trajno mučila našega pjesnika; u pitanju je smrt i sudbina čovjeka:

»Taj brijeg na kojem često miruje moj pogled
dok sjedim sam u sobi! Pust je: tu ne raste ništa
Tek kamenje se golo plavi.
Mi gledamo se nijemo. Brijeg i čovjek.
Ja nikad neću znati gdje se
sastaje naš različiti smiso
Pod brijegom voda teče. I ljudi se muče radom.
Brijeg stoji, plav i visok, susjed neba.
U noći ga ne vidim. Svi smo duboko u noći
Al znamem: on je tu! Ko ćutanje je težak.
Mi rastić ćemo se tuđi jedan drugom.
Ja umrijet ću. Brijeg se neće maći,
ta plava skamenjena vječnost
(*Pjesma jednom brijegu*)

Takav je naš Šimić. U čežnji za smislom, on u svojoj pjesmi ostaje suzdržan, nemiran i skeptičan. Uspoređujući čovjeka s prirodom, sa stablima, brijegom, zvijezdama (usp. *Intima*, nev. dj., 353—354), A. B. Šimić opaža da ta usporedba ide na štetu čovjeka.

Dok čitam njegove stihove, padaju mi na pamet Camuseve riječi: »Da sam stablo među stablima, mačka među životinjama, moj život bi imao smisla ili, radije, to se pitanje ne bi ni postavljalo, jer bih bio dio ovoga svijeta« (*Le Mythe de Sisyphe*, u *Essais*, Bibl. de la Périade, Paris, 1965, 136). Naime, literatura apsurdna dovest će ove probleme do krajnjih zaključaka, do apsurdna. A. B. Šimić nije bio tako radikalno. Vjerojatno

je u tome imala stanovitu ulogu i njegova vjera. Jer, iako je on na mahove nijekao Boga, Bog u biti nije za nj bio prazna riječ. Ali kao što Bog nije bio za nj stalna sigurnost, tako ni čovjek i njegov smisao nisu imali u njegovim očima, uvijek, svoj jasan cilj i jasnu sigurnost.

Senzualni moralist

Pjesnik sudbinskih nemira, Šimić, bio je istodobno i pjesnik sentimentalnih i senzualnih izazova. Ljubav i žena česti su motivi njegove poezije. Okovan u svoje racionalne kalupe konačnog ishoda i smisla, suzdržan u riječima, ovaj mladi hedonist vrlo brzo iz erotike prelazi u refleksiju. Često su također lirski momenat i pjesnička inspiracija, kao u *Povratku*, *Aprilu*, *Gorenju* i *Ljubavi*, poetski sublimirali senzualnost, ali je još češće pjesnikov imperativ moralne »opomene« blažio Brankovu »silu teže« tijela i budio savjest. Tu savjest je Šimić posebno naglasio u svojoj *Opomeni*:

»Čovječe pazi
da ne ideš malen
ispod zvijezda!
Pusti
da cijelog tebe prođe
blaga svjetlost zvijezda!
Da ni za čim ne žališ
kad se budeš zadnjim pogledima
rastajao od zvijezda!
Na svom koncu
mjesto u prah
prijedi sav u zvijezde!

(Opomena)

Nećemo kazati da je ovo religiozna pjesma. No nije li slična »opomeni« biblijskog mudraca? Ne odražava li kršćansku »opciju«?

Predstavnik našega ekspresionizma, hedonistički senzibilan, zarobljenik strasti — duha i tijela: umjetnosti, žene, ljepote i smisla, apolonskih i dionizijskih doživljaja, ostavio je iza sebe rijetko svjedočanstvo »gađenja«, razračunavanja i bježanja od svega što ga je gravitacionom silom puti privlačilo zemlji — u spomenutim stihovima: »I tijelo mi se gadi. Može li se kako / odijeliti od tijela, biti čist od tijela?« — Poput Salomona koji je na kraju svega uskliknuo: »Ispraznost nad ispraznostima i sve je ispraznost« — možda još suptilnije i uvjerljivije od ove jetke izreke — naš pjesnik je u svojim *Preobraženjima* čeznuo za pobjedom duha.

Usprkos svojim »ispadima«, ovaj naš senzualni moralist upućuje često na kršćansku svijest i metanoju, u svim njezinim životnim dimenzijama i kristovskim širinama, sve do sublimacije u nadbiće, u zvijezdu. Zato će on, strastveni ljubavnik i svojevrtni zanesenjak, biti opsjednut dubokim refleksijama i moralnim imperativima. I kad griješi, i kad ustvrdi »Boga više nema« — Šimić je u svojem etikumu kršćanski, religiozno određen. On je duboko u sebi nosio svijest vjernika; stoga u pjesmi *Umorstvo djeteta* jetko odjekuje njegov kršćanski moralni refren:

»U meni svakim časom raste moja smrt«
»Ne tebe
U tebi ja umorih gotovo svu sebe (...)»
Što sada osta u meni još od mene?«

(Umorstvo djeteta)

Bolan je to nauk majke. U svojoj potresenosti podsjeća na Raskoljnikova iz *Zločina i kazne*, koji je nakon umorstva stare lihvarke priznao sam sebi: »Nisam ubio staricu; sebe sam ubio!«

Iz obilne Šimićeve senzualne poezije s moralističkim prizvukom navedimo ovdje njegova *Zavodnika*. Indikativno je što tog *Zavodnika* — nije li to naš pjesnik? — muči u tim časovima:

»I poslije toga
na koljenima između razbacanih jastuka
misliš
na smrt

O dijete!
Ja neću da te novim poljupcima smirim
u zaborav
puštam da ti blijedim licem suze teku

Sutra
smirit će se tvoje srce
koje sada očajalo tuče

Sutra
kad stupaš među svoje mlade druge
s dvije tamne sjenke ispod očiju
začudit će se tvoje mlade druge
Ali nijedna neće moći da otkrije
skrivenu u dno tvojih očiju
blijedu zvijezdu«

(Zavodnik)

Koliko god, dakle, Šimićev *Zavodnik* bio senzualan i ciničan, on podsjeća na unutrašnju tragiku ljudske duše, na »blijedu zvijezdu« utonulu u »dno očiju«, jer smo joj se iznevjerili.

Sve su to, istina, iskustveni doživljaji duboko ljudskoga. Ali — što su drugo korijeni religioznoga nego najdublji impulsi ljudskosti i ljudskoga; što opet dubinski odjeci ljudskoga i ljudskosti nego rezonancije religiozne povezanosti i iskonskog rodbinstva s izvorom i bitkom istinske religioznosti?

A takav je naš Antun Branko Šimić. Njegova pristupanja vjeri i nevjeri lome se i reflektiraju u životnim slikama i sudbinskim refleksijama, u tako prozračnim stihovima, najprozračnijim često što ih je naša poezija ispjevala.

Čujmo tu prozračnost bez trunke erotike u njegovu *Povratku*:

»Ti i ne slušiš
moj povratak i moju blizinu
U noći kad šumi u tvom uhu tiha mjesečina
znaj:
ne korača mjesečina oko tvoje kuće
Ja lutam plavim stazama u tvom vrtu«

Kad koračajući cestom kroz mrtvo svijetlo podne
staneš
preplašena krikom čudne ptice
znaj:
to krik je moga srca s blizih obala

I kad kroz suton vidiš crnu sjenku što se miče
s onu stranu mrke mirne vode
znaj:
ja koračam uspravan i svečan
kao pored tebe«

(Povratak)

Sukobi vjere i nevjere

Sve ovo što smo iznijeli istodobno je odraz Brankovih životnih shvaćanja koja su se u poeziji reflektirala iz njegovih egzistencijalnih i religioznih stajališta. Vjera je u svemu ovome, odnosno nevjera, imala velikog utjecaja. No pridimo sada izravnije Šimićevim sukobima vjere i nevjere. Oni su, kad otvorenije kad suspregnutije, tinjali i rasplamsavali se u njegovoj duši sve tamo od njegove 15. godine do kraja života. Sve molitve i religiozni zazivi, što smo barem djelomično naveli, odraz su istodobno njegovih unutarnjih sudara i religiozne supremacije Šimićeve bića. Bio je on u krizi i kad je molio svoju *Molitvu*, i kad je onako predano izgovarao molbenicu u *Mojim preobraženjima*, i kad je još nadahnutije pjevao svoju *Molitvu na putu*. No u svim tim časovima Bog je bio svjetlost i zvijezda, smisao i konačnica Brankovih koraka.

Pa ipak, ništa ga to nije smelo da se ponovno »suoči« sa svojim nemirnim pitanjima, s najdubljim korijenima svoje vjere, i da, umoran, u *Praznom nebu* i *Zemlji*, na primjer, otvoreno zaniječe Boga:

»Nebo je već dugo praznina
bez Boga i serafina,
beskrajna pustinja siva
kroz koju kadšto aeroplan, grdna ptica, pliva.

Ne lete više gore duše ko laste.
Čovjek u zemlju legne i sav se raspe.
K Bogu izgubismo pute.
Pjesnici stoje pred ništavilom, i čute.«

(Prazno nebo)

Tako je dakle naš pjesnik 1922. ispjevao svoj nietzscheovski »sprovod« Bogu. U skladu s tim izgovorio je istodobno — onako kako je Malraux lukavo uzvratio Nietzscheu — i svoj vječni »requiem« čovjeku i njegovoj sudbini na zemlji: Ako nema Boga, nemamo se čemu nadati osim smrti:

»Na zemlji nam je ostati zauvijek
Životinje i biljke naša su rodbina
i kamen samo naš najdalji brat
U smrti svi se izjednačujemo«

(Zemlja)

Međutim, ta ateistička vizija nije bila »obećana zemlja« našega pjesnika. Stvoren za smisao i vječnost, poklonik duha, nije se on mogao zadovoljiti takvom sudbinom. Stoga će s najvećim bolom u duši u svom *Čutiljivom sastanku s prijateljem*, uza svu nevjeru, vapiti za vjerom:

»O kad bih barem vjerovao u uskrsnuće tijela
u onaj sudnji dan
kad bi na glas groma: na silni glas Boga
poustali svi mrtvi iz grobova!«

(*Čitljivi sastanak s prijateljem*)

I unatoč svojoj nevjeri, on će još iste 1922. godine, osjećajući strašan teret vlastitog nevjerovanja, čeznuti za vjerom i u svojem (drugom) *Mladiću* prijekorno optuživati:

»Ima li itko u svijetu
kom bih se mogao obratiti?
Od ljudi se morah odvratiti
Knjige me samo smetu

Da ima barem Bog da mi on
pomogne iz ovih muka
i da mi njegova ruka
pokaže pravi put!

Al Boga nema više
u hramu ni izvan hrama
O zašto mi ubiste Boga
i ostaviste me sama!«

(*Mladić*)

Šimić je u stvari taj Mladić. Već smo ga vidjeli kao Mladića (prvog) u njegovoj tjeskobi i osamljenosti, u raspojanom »carpe diem«, a sada ga, evo, susrećemo u patnji i boli, u gorčini nevjere.

Neće li sve ovo činiti, sva ta tjeskoba i bol, ili možda njegova bolest, da će ponovno naći svojega Boga? — Doista, 1923. Šimić će u svojem *Nađenom Bogu* nanovo pokazati svoju iskonsku nutrinu, svoju duboko religioznu dušu:

»Ne traži Boga mišlju; u praznini
u kojoj se miso, tamna sjenka, gubi
Uza te Bog je, uvijek u blizini
U stvarima oko tebe, u zvuku i muku

Bog ti je uvijek najbliži od svega
Diraš ga rukom, gledaš ga u boji neba
Bog ti se smiješi iz jednog dragog lica
i plaši te iz svake stvari: nema tajne

Ne pružaj miso u praznu daljinu
Uza te Bog je. Otvori sva čula:
na tebe svjetlost s ljetnog neba pljušti
Bog oko tebe sja treperi miriše i šušti«

(*Nađeni Bog*)

Ova augustinovska, intuitivska poezija o blizini Boga snažna je potvrda Šimićeve religiozne potrebe. Uz sve oporbe i životne zavrzlake u koje se pleo i zapleo Bog mu je bio ponovno i ponovno ohrabrenje i sigurna stvarnost. Potvrdit će to, iste godine, 1923, i u svojem *Sviraču*. No ni to neće biti konačna točka na Brankove sumnje i nemire. Trajno će ga mučiti to pitanje. U *Koncu kraljeva* ponovno će isprovjediti svoju nevjeru, da bi na taj način ostao živa enigma i vječno pitanje do svoje smrti, na kojoj se kršćanski pomirio s Bogom.

Možda je ovdje, kad izravno govorimo o Bogu, opravdano upozoriti na spontanost i osjećajnost Šimićeve izričaja. Poput Matejeve *Muke*, u kojoj evanđelist duboko psihološki zahvaća u Kristovu dušu, očitujući čovjeka i Boga, i Šimić, obraćajući se Mariji, podsjeća na Kalvariju te slično evanđelistama prodire u ljudsku psihu Službenice, aludirajući na njezin religiozni poziv i prihvaćanje:

»Marijo, ja u tebi gledam svoju majku
i svaku majku (...)

I znamem i to da si u času raspinjanja
više htjela živog sina pokraj sebe
no mrtvog Boga

I da si na koncu
svih muka i svih boli vidjela svoj poziv službenice
i smjerno prignula se pred zakonom koji tako hoće«
(*Marija*)

Ostajući, uglavnom, na informativnom izlaganju Šimićeve religiozne problematike, možemo slobodno kazati da je glavni predstavnik našeg ekspresionizma doživljavao strastveno svoju vjeru i nevjeru, da je duboko u sebi nosio procijep svoje egzistencijalne »razbaštinjenosti« i metafizičke »uvjetovanosti«, svoje skepse i pesimizma i svog zahtijevnog osmišljenja svega u Bogu. Pa ipak, usprkos tolikim kristalnim stajalištima, molitvama i ateističkim iskazima, religiozni nemiri njegova su konstanta. U tom smislu najbolje ga predstavljaju *Žene pred uredima*. U toj se pjesmi izravno osjeća sva ona životna trpkost, Brankova nesigurnost, i »metafizička« potreba postojanja Boga: u vidu životnog postulata. Ispjevana 1921. u jeku nesmiirenih kriza i novih razočaranja, ova socijalna i religiozno-refleksivna pjesma, unatoč skepsi, podsjeća na Kantove postulate i augustinovsko doživljavanje stvarnosti, na egzistencijalnu okrenutost prema vječnoj Pravdi; u našem se pjesniku spontano javlja konačni zaključak, da čovjek — nakon svega što vidi i doživljava — iskonski mora zaključiti da Bog jest:

»O Bože, ako jesi, vidiš li ti s neba ove žene
što hrpama se kupe ispred ureda i dršću ispred vlasti?
U prnjama su mnoge i sve s pogledom ko u snu:
obaziru se

ko na nekog što će doći i odatle ih spasti (...)

O Bože, ako jesi, zašto puštaš ove žene
— što već su bezbroj puta ispred pravde ove vlasti
užasnule se, posumnjavši i u te i u pravdu
i da će litko ikad odatle ih spasti —
O Bože, ako jesi, zašto puštaš ove žene
da stoje tako izgubljene pred životom?

Kad gledam njih, ja povjerujem
da jesi i da te mora biti,
i da je osim ovog jedan drugi svijet
u koji ćeš ih jednom izbaviti.

Jer zar će ove oči zauvijek ugasnuti u grobu,
ne ugledati nikad pravde? I zar će ova tijela,
na zemlji ispaćena, u zemlji biti zemlja,
i neće se uzvisiti među zvijezdama?

Zar može biti
da za njih nema utočišta izvan moje pjesme?

(*Žene pred uredima*)

Dakle, usprkos svemu, Bog jest, zaključuje ovdje Šimić. — Ali, On je ovdje izražen kao postulat ovog našeg surovog života, jedina prava i konačna sankcija, ispunjenje iskonskih čežnja i čovjekovih domišljanja.

To bi uglavnom bilo stajalište Šimićeve vjere. Dakako, moglo bi se govoriti, posebno kroz njegovu refleksivnu poeziju, o stanovitim unutrašnjim protuslovljima vjere i nevjere, kao i o pjesnikovim šutnjama i razilaženjima sa svim institucionalnim shvaćanjima. Ovdje ćemo, međutim, napomenuti još jednu manje poznatu Brankovu eshibiciju, danak općem pjesničkom polmanju jedinstva i istosti svijeta i svemira.

Koju godinu prije spomenutih teističkih, ateističkih i skeptičkih pjesama, Šimić je, 1920, u svojoj teozofiji, platio svoj pjesnički dug hegelovskom panteizmu ili, bolje, nekom kozmičkom panpsihizmu u svojem *Otkupljenju*:

»Nas nitko nikad otkupio nije
Svaki od nas sin je Božji
što s neba je u bijedu svijeta sašao
Mi smo želje Boga spuštene do zemlje
— Bog hoće
sve biti i sve živjeti —
U Boga mi se uvijek natrag vraćamo
Zemlja: kratki izlet«

I, konačno, u pjesmi *Budući* ponovno se nadahnjuje na pankozmičkom Bogu u kojemu se neodređeno miješaju svjetovi:

»Budući već su bili
i sve je bilo već u prvom času
u beskrajnom pogledu Boga ogledano
Iz vremena: iz dubokog tamnog Božjeg krila
besprekidno u svjetlost površine
stižu budući
U bezdanom Božjem oku
ogledaju se mirijade budućih svjetova«
(*Budući*)

Ako bismo se htjeli dotaknuti dubinskog pitanja: Zašto je Šimić tako nemirno tražio Boga i zašto je tako čudno »vrludao« između vjere i nevjere, skepse, pa donekle i teozofije? — morali bismo započeti novu studiju. No, ovako ukraćko, mogli bismo naš odgovor potražiti u samom pjesniku i vremenu u kojemu je živio, u njegovoj iskonskoj hercegovačkoj vjeri i nemirima jednog vremena i jedne mladosti, te posebno u njegovu suočnju sa smrću.

Smrt je bila njegova opsesija

Zanimljivo je kako se ljudi često vrte u začaranom krugu. Traže i nalaze što je već bilo traženo i nađeno. Kao što su književnici literature apsurda pošli od »činjenice da sve umire«, tako se i naš Šimić, još prije njih, susreo s istim problemom. Smrt ga je gotovo opsjenula. On je naš najizrazitiji pjesnik smrti. Smrt ga je stalno mučila.

»Smrt nije izvan mene. Ona je u meni
od najprvog početka: sa mnom raste
u svakom času

Jednog dana
 ja zastanem
 a ona raste dalje
 u meni dok me cijelog ne proraste
 i stigne na rub mene. Moj svršetak
 njen prvi je početak:
 kad kraljuje dalje sama«
 (Smrt i ja)

Smrt je, dakle, Šimićev »alter ego«, njegov sudbinski dvojnjak, stalno ga prati, zapravo raste s njim i iz njega. Njezina ga stvarnost muči, rađa u njemu sumnju i zrači tragičnom slutnjom. Sve će se to odraziti na njegovu vjeru, kao što će se i vjera također reflektirati na sudbinska pitanja. Svakako, u časovima sumnje, pjesnik baš kroz smrt razmišlja:

»Tvoje je tijelo ovdje još al tvoje usne šute.
 Mi znamo: ti si otišao na neke nijeme pute
 sâm, posve sâm,
 i nikom od nas ne reče kud ode.«
 (Nad trupom)

Tema smrti, međutim, sve više prodire iz podsvijesti u svijest našega pjesnika. On bi je rado shvatio, riješio, iako će, svjestan svoje nemoći, u svojim intimnim *Zapisima* priznati: »Ja pjevam o smrti, ali ne rješavam problem smrti.« Svakako, smrt je u Šimićevoj poeziji ne samo prisutna; ona je središnji problem; dapače, susrećemo je i u njegovim senzualnim pjesmama: »Na svakom uglu stoji jedna Smrt« (*Ljubomora*), »Srce jede gladna Smrt (*Moja draga, prijatelj i ja*)«, »Smrt redom gasi gradske lampe (*Radosna noć u gradu*)... Smrt ga progoni dok razmišlja o svom životu i svojoj ljubavi, o sudbini i budućnosti:

»Mi smo se sreli na zvijezdi, što se zove zemlja...
 Sada stoji ruka u ruci, pogled u pogledu. Kroz naše ruke i kroz naše poglede zagrlile su se naše duše.
 O kad se opet rastanemo i pođemo na naše tamne putove kroz beskraj, na kojoj ćemo se opet sresti zvijezdi?
 I hoće li pri novom susretu opet naše duše zadrhtati u tamnom sjećanju da bijasmo nekada ljudi koji su se ljubili na nekoj zvijezdi što se zove zemlja?«
 (Mi smo se sreli)

To je upitnik koji se je postavljao našem pjesniku. S tim upitnikom se lomila i radala sumnja u njegovoj duši. Odgovori su se namećali u svjetlu kršćanske vjere, ali i u širokom shvaćanju metempsihoze, kozmičkog seljenja i rađanja, na što aludiraju navedeni reci, do tragičnog »requiem« na zemlji:

»Pjesnici nekad nadahnuti vjerom
 pjevaju ljudima o onom kraju
 u koji čovjek prijeđe kad ostavi tijelo
 Danas se svakom fantazija slomi
 na rubu ovog svijeta.
 Dalje je ništavilo
 pred kojim pjesnik stoji nemoćan i nijem«
 (Nemoć pjesnika)

Eto, takav je na mahove bio taj »nemoćni i nijemi« pjesnik i A. B. Šimić. Nije se on, doduše, s tim mirio; dirljiv je njegov stih: »O kad bih barem vjerovao u uskrsnuće tijela«, stoga će se djetinji obraćati Bogu:

»Mene jedu bakterije
Trune trune jadno meso
Bože, zar ti nije žao?
Ja sam dijete. Bože! Dijete!«

(*Bakterije*)

Te bakterije i bolest, sušica, djelovale su na mahove kao religiozni faktor, te su uz Brankovu iskonsku starost za »zvijezdom«, duhom, smislom i vjerom sigurno utjecale da se u svom životnom košmaru skepse, nemira i nevjere neprestano susreće sa svojim najdubljim religioznim fundusom:

»Bolest čini ne samo religioznoga nego i nereligiozna 'pobožnijim', jer mu dozivlje u pamet njegovu ovisnost o nečemu višem nego što je on. Najbolja strana bolesti je što ona čini — barem mene — boljim« (*Zapisi*, nav. dj., 349).

Eto, dakle, ta oštra suočenja sa stvarnošću, sa životom i smrću, imala su različitih odjeka i na njegovu vjeru i nevjeru.

Tragično bolno doima ga se rastanak s prijateljem, u stvari žalac smrti, koja čovjeka pretvara u običan predmet, truplo, »stvar«. Stoga on jetko pita u svojoj pjesmi *Ukop druga*:

»O tko je taj
što učini te manje vrijednim nego kakvu stvar,
lešinom koja zakopa se negdje
i ostavi.«

Zato njegovi *Pobjednici* u dionizijskoj rapsodiji pjevaju, očarani životom:

»Mi ubili smo noćas staru
od vjekova mrsku
Smrt

Pred nama noć je pobjegla sa zemlje
Još samo zvijezde u oči nam sjaju«

(*Pobjednici na livadi*)

Koliko god Šimić u određenim časovima i prihvaćao smrt — »I smrt će biti sasvim nešto ljudsko« (*Smrt*) — smrt ga je ispunjala više tragičkom nego nadom. U toj »tragici« lomila su se često njegova temeljna nadanja i uvjerenja. Iz nje su — no, naravno, ne samo iz nje, već smo upozorili i na druge faktore — izvirali i njegovi religiozni nemiri i životni upitnici, o kojima zapravo ovdje i informiramo.

»Mi mučimo se dnevno radom i gladom«

U tjeskobi ljudskih egzistencijala, koji su se prelamali u pjesnikovoj svijesti i životu, posebno mjesto zauzimaju siromasi. Šimić je u svojoj poeziji jednu ruku posvetio njima. Uz pitanje smrti, sentimentalnu poeziju, traganje za smislom, probleme vjere i nevjere — posebno mjesto dakle zauzima socijalna problematika. Ne možemo je ni ovdje zaobići. Iako ona naoči nema neke posebne veze s Brankovom vjerom, i te kako — vidjet ćemo — ilustrira Šimićeve intimnu stvarnost; možemo ovdje slobodno kazati: njegovu religioznu rezignaciju.

Zašto kažemo rezignaciju? Jednostavno zato što on konstatira činjenice, a ne »tjera pravdu«. Naime, naš pjesnik, očito, vuče duboko korijenje iz naših tradicionalnih pjesničkih i religioznih supstrata. Mada se je cijeloga života protiv toga »bunio«, tome se odupirao, on je u nutrini svoje duše ostao iskonski »vjernik«. I u socijalnim stihovima. Jednostavno rečeno, on konstatira nepravdu, — i poput tradicionalnog vjernika — on je ne prihvaća, ali ništa bitno ne poduzima da je riješi, da mijenja i promijeni svijet ili, barem, u doba socijalnih pobuna, da se otvoreno, muški suprotstavi takvoj praksi, da prosvjeduje. Ne, on ostaje na pukoj konstataciji i religioznoj rezignaciji:

Mi mučimo se dnevno radom i gladom
i hranimo se strpljenjem i nadom.«

(*Mi mučimo se...*)

U toj njegovoj, kako rekosmo religioznoj, rezignaciji ima na mahove i prkosa, oporbe, ali taj prkos i oproba, u biti nezadovoljstvo sa stvaranjem, rekli bi egzistencijalisti, »takvim kakvo je«, zatvara se u Šimićevim stihovima u intimni doživljaj, životnu kob i krutu sudbinu:

»O skupi sebe u svoju sudbinu
Ne razlivaj se preko ruba
Zatvori vrata svakoj nadi
Jer to su vrata u prazninu
O skupi sebe u se i svoju sudbinu«

(*Siromahu*)

Čovjek se gotovo čudi, kako je ovaj naš pjesnik, pobunjenik i modernist, mogao ispjevati ovaj refren:

»O čuti, jadno tijelo,
zaboravi jelo
i jedi strpljenje!«

(*Siromasi koji jedu od podne do podne*)

A baš taj »refren« snažno odaje, dakako u pjesnikovoj transpoziciji, Šimićevu religioznu »uvjetovanost«: on se u duši buni i ne prihvaća socijalnu nepravdu, razlike između bogatih i siromašnih, ali nema snage da »izide« iz naših tradicionalnih shvaćanja. Zbog toga u njega više dolazi do izražaja činjenično stanje i želja da se stvar promijeni, nego akcija i poticaj da se stvaraju i grade novi odnosi:

»U siromaštvo gledah
i htjedoh da ga opjevam
Al kad se dublje zagledah unutra
zanijemih

vidjeh:

Bezdana je bijeda!

Šta posta mojom pjesmom?

jedan pogled, uzdah

Sve ostalo mi osta izvan pjesme
neopjevano

To mogu samo čutati.«

(*Post scriptum*)

Pjesnik »preobraženja«

Pa ipak, Šimić je pjesnik *preobraženja*. Za svojega je života, u 22. godini, izdao jednu jedinu zbirku: *Preobraženja*. Što je to Branko htio preobraziti? Nakon svega morali bismo odgovoriti i na to pitanje.

Vidjeli smo, barem djelomično, krutu stvarnost i sudbinske rezonancije Šimićeve lirike. Namjerno smo izbjegavali tuđa mišljenja, komentare i široke književne i knjiške interpretacije. Želimo dati svoj sud, a time i stanoviti doprinos Šimićevoj proučavanju.

Polazeći s naših pozicija, konkretno s religiozne interpretacije, Branko je i tu bio, dakako samo podsvjesno, religiozno motiviran. Nezadovoljan sobom i još više svijetom oko sebe, on je sanjao o »preobraženjima«. Mogli bismo poći od najopipljivijih fakata i konstatirati najprije da je Šimić želio »preobraziti« našu književnost i našu umjetnost, kritiku i publicistiku, društvo, čovjeka i »tradiciju«; ali ta površna konstatacija ima svoje dublje korijenje u Brankovoj težnji da »preobrazí« intimu svijeta, da promijeni »stvarnost ovakvu kakva je«; no ne toliko u njezinoj »fizici«, koliko u njezinoj »psihici«, u duhu i istini. On moli, iskreno, za »preobraženje stvari«; njega u biti zanosi čisto »lice mladih dana«, stoga završava svoju molitvu:

»Neka naša tijela mirna prozirna i plava usnu
snom nevinih i tihih biljaka
na plaštevima koje mjesec prostire po traví«

(Molitva za preobraženja)

Taj »san nevinih i tihih biljaka« očito simbolizira iskonski san čovjeka: njegovu djetinju, anđeosku nevinost. Za takvim je »preobraženjima« čeznuo naš pjesnik.

Ako bismo tu riječ poistovjetili s kršćanskom metanojom, ne bismo ostali vjerni unutrašnjim željama i intimnim slutnjama autora. Njegova »preobraženja« imaju u stvari dubinsko ljudsko, pjesničko — a tek s time u vezi, dakako, i kršćansko — korijenje. No polazeći od te stvarnosti moguće je naći zajedničke točke, a možda i zajednička ishodišta, Brankovih *preobraženja* i kršćanske *plerome*. Duboko ljudsko ovdje očito vuče svoje korijenje iz pjesnikova mladenačkog, iskonsko religioznog duha, kao što religiozno također izvire iz duboko ljudskoga. Njihova je »interferencija« u Šimićevim »preobraženjima« radikalna, njihova uzajamnost uočljiva. I nije tu riječ samo, ponovimo, o moralnim ili religioznim preobraženjima; mnogo su dublji zahtjevi Brankova »preobraženja«, oni u svojoj širini idu sve do apokaliptične istine sv. Ivana: »Evo stvaram sve novo!« — »novo nebo i novu zemlju«. To su ta Šimićeva »preobraženja«: preobrazba čovjeka i svijeta kroz »preobrazbu« pjesnika u svjetlost, sjaj, duh i zvijezdu.

Šimić je strastveno čeznuo za duhom i poduhovljenjem. Taj strasni, nemirni mladić sanja u svojim *Preobraženjima* o duhovnom uzdignuću čovjeka, o oslobođenju od tijela i tjelesnosti, od svakodnevne »prizemnosti«, od svih »socijala« i »biologizama«; sanja o svom vječnom preobraženju u čisti duh i »nebesko biće«:

»Ja ustajem ... i moje lice bijelo ... smiješi se ...
Koračam sanen rubovima krova
i šetam kroz noć u visini
— Mene drže meke ruke mjeseca —

O tako lak sam ... nezemaljski ... lebdim
i mogu stati na list stabla

Ne zovite me: glas sa zemlje
smrt je moga nebeskoga bića
visoko iznad zemlje lebdim lagan kroz sfere«
(Mjesečar)

Neumorni obožavatelj ljepote, smisla i duhovnoga u čovjeku, Šimić je neutaživo, mišlju i osjećajem, čeznuo za svojim »nebeskim bićem«, za pobjedom duha nad tijelom, zemljom i njezinim materijalnim i materijaliziranim »težama«. No, kako smo vidjeli, i u njemu se snažno sukobljavala vjera i nevjera, esencija i egzistencija, smrt i konačni smisao. U tom smislu su njegovi religiozni nemiri svojevrsna ilustracija religioznih prelamanja s kojima se susreće današnji čovjek, u književnosti i izvan nje.

Šimić nije riješio problem Boga; nije ga, zapravo, ni rješavao. On se je samo s njim suočavao, ili, kako netko reče, kad su mu se namećali problemi, on se, na svoj način, s Bogom razgovarao. Izlomljeni su bili ti razgovori, na mahove bolni i pesimistični; no naš se pjesnik nije iznevjerio svojim iskonskim aspiracijama. Možemo slobodno kazati: i on se, poput Pascala, unatoč sumnjama, kladio na Boga; Bog mu je bio konačni odgovor. Stoga je on tako žarko sanjao o »uzdignuću« i »oslobodenju«, o preobraženju u vječni duh i zvijezdu; stoga se — unatoč tolikim »mijenama« — tako usrdno molio:

»O Bože daj me umorna od mijena
preobrazi u tvoju svijetlu nepromjenljivu i vječnu zvijezdu.«

TOLSTOJEVO TUMAČENJE OČENAŠA

Dušan Hr. Konstantinov

Uvodno razmišljanje o Tolstoju

Lav Nikolajevič Tolstoj je jedan od najvećih književnih genija u bogatoj kulturnoj povijesti čovječanstva. Neka su njegova djela (*Uskrsnuće*, *Ana Karenjina*, *Rat i mir* i dr.) besmrtni biseri svjetske književnosti. Rođen je 1828, a umro je na željezničkoj stanici Astapovo 1910.

Proveo je mladost u burnim događajima na Kavkazu, kao mlad i perspektivan časnik. Sudjelovao je u krimskom ratu, pa je bio neposredni svjedok ratnih grozota i užasa. Bogat, mlad i lijep iskusio je gotovo sve pozitivne i negativne strasti života. Mogao je da postigne blistavu vojnu karijeru, ali je podnio ostavku i povukao se na svoje imanje u Jasnu Poljanu, gdje je mogao mirno razmišljati i u miru stvarati.

Tolstoj je bio pun stvaralačke energije i uvijek je svakom pitanju pristupio svim svojim žarom. Radio je neumorno i brinuo se o poboljšanju